

YAKIŞIKSIZ KİTAPLAR

TAPINAĞIN DIŞINDA

MARJİNAL KONULAR

ÜZERİNE FELSEFİ DENEMELER

DERLEYEN
HÜSEYİN DENİZ ÖZCAN

YAZARLAR

*ALEV ÖZKAZANÇ *HÜSEYİN DENİZ ÖZCAN
*MAYA MANDALİNCİ *MUSTAFA ÇAĞLAR ATMACA
*NAZİLE KALAYCI *TOROS GÜNEŞ ESGÜN

livefa
yayınevi

Yakışksız Kitaplar Dizisi

Editörün Önsözü

Yakışksız Düşünce

*“Günümüzde teoriyle praksis arasındaki talihsiz ilişkinin nedeni,
tam da teorinin pratik bir ön-sansüre tabi tutulmasıdır.”*

Adorno

Makine bariz bir biçimde çalışmadığında sahneyi dolduran tamircilerdir. Bürokratlar, politikacılar, kanaat önderleri, gazeteciler ve hatta sivil toplum savunucuları tamirciler olabilir fakat teorik etkinliğin -eski adıyla felsefenin- tamir edebileceği bir makine henüz icat edilmemiştir. Felsefe ve/veya teori tamir etmez fakat yalnızca eleştirir. Ve eleştiri ancak eleştirilen alanı domine eden gizli belirlemeleri görünür kıldığında felsefi ve/veya teorik olarak nitelendirilebilir. Aslında bütün makineler zaten bozuk olduklarını gizleyerek- çalışmalarının gizli koşullarının üstünü kapatarak, bu çalışmanın nelere mâl olduğunu görünmez kılarak- çalışırlar. Bu, gerçek eleştirinin devreye girdiği andır. Felsefi ve/veya teorik eleştirinin erdemi/gücü aleni olanı yeniden formüle etmekten değil, üzerimizde etkiyen görünmez kuvvetleri açığa vurmaktan ileri gelir.

Akademik ve eleştirel üretimin meşru merkezi olması beklenen ve adına üniversite denilen makinenin içerisine sürüklendiği küresel

ve yerel kriz, acımasız olması beklenen eleştirinin esas hedefini sap-tırmak gibi son derece olumsuz ve tali bir işlevi yerine getirir. Eleştiri, hiç şüphesiz, eleştirel faaliyetin kurumsallaştığı bu alana yönel-mek ve “eleştirinin eleştirisi”ni vermek durumundadır. Fakat içeri-sinde bulunduğumuz tarihsel, ekonomik ve politik koşulların üni-versite üzerinde yarattığı tahribatın, kompleks bir eleştiri faaliyetini gerektirmeyecek kadar aleni bir aşınmaya neden olduğu bir ölçüde doğrudur: Makine bariz bir biçimde çalışmamaktadır. Tam da bu ne-denle, üniversiteyi ayakta tutan toplumsal tipi -Bourdieu’nun zarif müdahaleleriyle bir *habitus* olarak inşa ettiği *homo academicus*’u-karakterize eden tavrın eleştirisini *bugün* vermekte *yakışıksız* bir yan sahiden de bulunur. Felsefi ve/veya teorik eleştirinin esas konuların-dan biri olması gereken *akademik ciddiyet*, üniversite kurumunun maruz kaldığı içsel ve dışsal müdahaleler nedeniyle, bugün gerekli liyakate hâlâ sahip olan birkaç üniversite mensubunun ümitsizce öz-lemine duyduğu bir ayrıcalık haline gelmiştir. Oysa eleştirel etkinli-ğin bütünüyle verili olan *gündem* tarafından belirlenmesi, güncelli-ğimizi oluşturan gizli kıvrımları açmakla yükümlü olan eleştirinin ortadan kalkması anlamına gelir. Gündemin baskıcı aceleciliği bizi örneğin şu soruyu sormaktan alıkoyar: Eleştirel ve yüksek düşünceyi oluşturan kuvvetlerin gözünden bakıldığında, ne anlama gelir bu ‘akademik ciddiyet’?

Akademik ciddiyet Nietzsche’nin aptallık dediği şeyin mükem-mel bir örneğidir: Yansız, yaşamsız, anlamsız ve -bir anlamda- zarar-sızdır- “Aslında üniversitenin mezar taşına şöyle yazmak gerekirdi: ‘Kimseyi üzmemiştir.’” Bu aptallığın usanmadan sahnelediği şey ise, Schopenhauer’in deyişiyle, bir *ukalalık komedisi* olarak adlandırıla-bilir. Konferans salonlarına sıkıştırılan eleştiride ve yüzlerce yıldır söylenen sözlerle doldurulan yirmi dakikalık sunumların bir ritüeli andıran ciddiyetinde hiç şüphesiz komik bir yan bulunur. Üstelik bu

ancak sahici bir gülüşün aralayabileceği hakikatlerin sahnelendiği esaslı bir komedi değil, dışa kapalı ve bağınaz bir çocuğun kendini fazlasıyla ciddiye alışındaki gülünçlüktür. Rabelais kendi olumlu komiğini icat ettiği müstehcen eserleri yazma iştahını kaçırın bir tipin – ‘gülmeğe düşman olan kişi’ anlamına gelen *agélaste*’lerin- gülünçlüğünden söz ettiğinde gülmenin iki tarzı arasındaki ilişkiyi tayin etmiştir: İki gülme biçimi birbiriyle aynı olmadığı gibi bunların bir arada bulunmaları da mümkün değildir. Rabelais’in hikayesinde son derece kritik olan yan şudur: O yalnızca yazdığı için tehdit ediliyor, ifade özgürlüğünü ayaklar altına alan bir şiddet ve baskıya maruz kalıyor değildir. Rabelais yaratıcı etkinliği içeriden kuşatan asık suratlı bir ciddiyetin etkisiyle, artık *yazmak istememektedir- yılmıştır*. Kendilerini manastırlardan bozma üniversitelerin duvarları içerisine kapatmış bu somurtkan tiplerin gülünç ciddiyeti, şen ve komik Rabelais’de direnç kıran bir oto-sansür olarak tezahür etmiştir.

Demek ki bu gülünç ciddiyet bütünüyle zararsız değildir -yaratıcı kuvvetler üzerinde oldukça olumsuz bir etkiye sahiptir. Adorno’nun sözünü ettiği ve teori ile pratik arasındaki bağıntıyı da bozan “ön-sansür”de Rabelais’yi yazmaktan alıkoyan iç sesin -akademik ciddiyetin içimize yerleştirdiği skolastik ajanın (*agent*)- yankılarını duymak gerekir. Tıpkı bir vicdan azabı gibi; neyi düşünüp neyi düşünemeyeceğimizi söyleyen, düşünceye layık olan konuları sessizce belirleyen bu ses içerimizde uzun süredir var olan kederli makinelerden biridir ve hâlâ çalışmaktadır. Düşünceyi belirleyen oto-sansür düşüncenin kendisinin yerine geçtiğinde, düşünce dogmatikleşerek felsefi ve eleştirel boyutundan soyutlanır. Ve düşünce eleştiriden yoksun bırakıldığında artık etkin olan şey felsefe değil fakat yalnızca yerleşik kanaatlere giydirilen bir felsefe maskesidir: Kimseyi üzmeyen felsefe yalnızca felsefeye zarar verir; eleştirmeyen düşüncenin yalnızca eleştiriye zararı vardır.

Sansür düşüncenin yakışık alan biçim ve içerikleriyle iş birliği içerisinde. *Yakışksız Kitaplar Dizisi* ise felsefe ve/veya teorisinin maruz kaldığı bu sansüre bir gedik açarak düşüncenin yakışksız -göçebe- biçimlerini etkinleştirmek amacıyla tasarlanmıştır. Elbette açıktır ki burada söz konusu olan, düşünce yaşamına dışarıdan yahut yukarıdan dayatılan bir yasak olarak sansürden ziyade, teori alanının zihninde ve organlarında hüküm süren içsel bir dışlama pratiğidir. Hor görme, küçümseme, alay etme ve yıldırma -sansürün en işlenmiş ve örtük biçimleri- yoluyla kontrol altına alınarak eleştirel düşüncenin kapsamı dışında bırakılmaya çalışılan ‘yaramaz’, ‘muzır’ ve ‘yakışksız’ konuları tam da felsefe, sosyoloji, antropoloji, kültürel çalışmalar ve tarih gibi çeşitli disiplinlerin kesiştiği noktada ele alarak düşüncüyü yaşamın asli meseleleriyle buluşturmaya küçük bir katkı sunmak bu dizinin temel meselesidir. Umuyoruz ki bu dizide yer vermek istediğimiz ‘aşk’, ‘aşksız ilişkiler’, ‘haz’, ‘müstehecenlik’, ‘erotizm’, ‘pornografi’, ‘eski ve yeni flört’, ‘çok-eşlilik’, ‘tek-eşlilik’, ‘cinsellik’, ‘duygusal ve cinsel emek’, ‘seks işçiliği’, ‘annelik’, ‘lohusalık’, ‘ayartma’, ‘evlilik’, ‘bedenin dışlanan kısımları: kıl, tüy ve ter vs.’, ‘sadizm’, ‘mazoşizm’, ‘kutsal’, ‘şiddet’, ‘aşırılık’, ve ‘takılma kültürü’ gibi temalar birbirine eklenerek çoğalacak ve dizinin kapsamı git gide genişleyecektir. Böylece, *Yakışksız Kitaplar Dizisi* uzun bir süre marjinalleştirilerek eleştiri alanının dışında bırakılan bütün bu ‘ciddiyetsiz’ konuları layıkıyla ele alan kitapların Türkçe literatürde daha fazla yer bulabilmesi için çalışmalarını haz ve keyifle sürdürebilecek; düşüncenin çalışmasında örtük olarak bulunan haz ve keyfi kristalleştirerek okuyucuya düşüncenin baştan beri erotik bir deneyim olduğunu bir kez daha hatırlatabilecektir.

Peki ama şimdiye kadarki tüm ciddiyetin; skolastik olanın sınırları içerisine gizlice, el altından hapsedilmiş düşüncenin önünde ha-

zır bulduğu meşru görevlerdeki ağırbaşlılık ve resmiyetin ötesine geçerek halihazırda kutsal, yakışksız ve dokunulmaz bulunan her şeyle böylesi oyuncu bir cesaretle ilişkilenmeyi amaçlayan bu 'felsefe' ciddiyetsizlik mi demektir? Hiç de değil. Tam aksine, Nietzsche'nin de dediği gibi: Belki de büyük ciddiyet ancak böyle başlayacak...

H. Deniz Özcan

İÇİNDEKİLER

Uygarlığı İki Yönden Kuşatmak: Yamyamlık ve Vejetaryenlik	
Nazile Kalaycı	13
<i>Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları</i> 'nda Altıncı Dipnot Üzerine	
Alev Özkazanç	49
Hiçliğe Dair Bir Sözden Yoksun: Baş Sağlığı Üzerine Bir Deneme	
Maya Mandalıncı	69
<i>Lokhos</i> 'un <i>Logos</i> 'u: Lohusalığın Fenomenolojisi	
Toros Güneş Esgün	106
İffete Karşı İhtiyat: Sekse Dair Spinozacı Bir Çözümleme	
Mustafa Çağlar Atmaca	132
Aşkın Eleştirisi: Hegel Felsefesinde Tanrının Tek-Eşliliği	
H. Deniz Özcan	153

Uygarlığı İki Yönden Kuşatmak: Yamyamlık ve Vejetaryenlik

Nazile Kalaycı

Yamyamlık tıpkı ensest ilişki ve baba katli gibi uygarlık yokluğunu ifade eden asli pratiklerdendir; uygarlar bu edimlerle aralarına mesafe koymak suretiyle barbarlardan ve yabancılarından kopmuştur. Açıktır ki yabanılığın niteleyen saf şiddet uygarlık tarihi boyunca bastırılmaya çalışılmıştır; ne var ki kendine farklı kanallar bulan şiddet de daha sinsî, daha gizli, daha dolambaçlı, hatta daha rasyonel hale gelmiştir. Bu durum şiddetin canlılığa dair bir fenomen olduğundan kaynaklanıyor olsa gerek. Biz bu yazıda şiddetin belki de en sert ifadelerinden biri olarak kabul edilen yamyamlıkla ilgileneceğiz. Amacımız yamyamlık ile onun karşısı sayılan vejetaryenliği kurban ritüeli sayesinde kurulmuş olan politik topluluğu tehdit edişleri bakımından aynı konuma yerleştirmek olacak. Bunu yaparken büyük oranda Dionysos tapımlarına bakacağız. Yazının sonunda “kurban ritüeline dayanmayan bir toplum mümkün müdür?” sorusuna bir cevap üretmeye çalışacak, meselemizi yamyamlık ile vejetaryenliği karşılaştıran bir düalizmin ağına takılmadan müzakere etmeye olanak sağlayacak bir yol bulunup bulunmadığını sorgulayacağız.

Yamyamın Aynası

Herodotos *Tarih*'te uygar ile barbar, Yunan ile yabancı arasına sınıır çekmek için yamyamlıktan söz eder. Bu öyle bir ayrımdır ki, Herodotos yamyamlığı Yunanlardan uzak tutmak için anlatısında bazı manevralar yapacak, Yunanların zor durumda kaldıklarında bile yamyamlık yapmadığı konusunda ısrarcı olacaktır: İskitler, Etiyopyalılar, Medler, Hintliler, İssedonlar bilerek ya da bilmeyerek insan eti yerken, Yunanlar yemeklerini pişirerek yemekte, şölenler düzenlemekte, tanrılara ve birbirlerine armağanlar vermekte, daha da önemlisi eti kurban ritüeline göre kesip taksim etmektedirler.¹ Herodotos'un doğuluları gibi Homeros'un da yamyamlık yapan Tepegözleri vardır. *Odysseia* destanında uygarlar yasa, dil, Tanrı ve politika çerçevesinde belirlenirken yabancılar bütün bunlardan uzak vahşi bir yaşamla işaretlenmiş, Odysseus uygar insanın neredeyse arketipi gibi sunulmuştur.² Tragedyalar ise yamyamlığı barbar değil de Yunan bir karakter eşliğinde, Thyestes nezdinde sahneye çıkarması açısından farklıdır; esasında dönemine göre oldukça cesur bir girişimdir bu. *Thyestes*³ adında günümüze gelmeyen pek çok tragedya yazıl-

¹ Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekin Ökmen, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, IV: 22-26.

² Homeros, *Odysseia*, çev. A. Erhat-E. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1992, IX: 107-115.

³ Pelopsogullarının sarayı ensest, baba katli, kardeş katli, yamyamlık hikâyeleriyle doludur. Pelops'un Hippodameia'dan Atreus ile Thyestes adlarında, bir Nymphe'den de Khyrisippos adında oğulları olmuştur. Hippodameia oğullarıyla birlik edip Khyrisippos'u öldürünce, Pelops da Hippodameia'dan doğan oğullarını lanetleyerek kovmuştur. Oğlanlar başka bir krala sığınmış, orada büyümüş, tahta geçme zamanı geldiğinde birbirlerine oyun etmişlerdir. Thyestes kardeşi Pelops'u onun karısı Europa'yı kandırarak alt etmeyi başarmış, buna çok öfkelenen Pelops da düzenlediği barışma ziyafetinde Thyestes'e oğullarını yedirmiştir. Yamyamlığın uzunca bir süre Thyestes şöleni diye adlandırılması bu hikâyeye dayanır.

mış olması, o dönemde bu konunun ne kadar önemsendiğinin göstergesidir. Tragedya yazarlarının cesareti açısından benzer bir durum ensest ve baba katlini de Yunan bir karakter olan Oidipous şahsında temsil etmiş olmalarıdır. Şüphesiz buradaki cesarete şapka çıkarmak gerekir; fakat tragedya yazarlarının bu eylemleri savunmadıklarını, onları paradoksal eylemler olarak temsil etmiş olduklarını gözden kaçırmamak önemlidir: bilmeksizin yapılmış, yapıldıktan sonra da trajik sonuçlara yol açmış eylemlerdir bunlar. Sonraları Platon, Kyniklerden Diogenes, Aristoteles ve Stoacılar (özellikle Zenon ve Seneca) bu konuları ele alacak ve tragedyalardaki bu mitik bağlam onların düşüncesine her zaman eşlik edecektir.

Yamyamlığa (ve uygarlığı ihlâl eden diğer eylemlere) kendi ruh görüşünü açıklamak için başvuran Platon, *Politeia*'da, bu eylemi tirana layık görmekte (zira tiranın arzusu, arzunun tiranlığıdır) ve yamyamlığın bilgilenmeyle telafi edilebileceğini söylemektedir; dolayısıyla yamyamlık yapan kişiler yamyamlıktan değil, cehaletten ötürü suçludurlar.⁴ Kynik Diogenes ile Stoacı Zenon'un düşünceleri (Kleanthes ve Khyrisippos'u da ekleyebiliriz buraya) Platon'a duydukları tepkiyle şekillenmiştir. Çoğu kez yamyamlığı savunuyor gibi görünseler de onların asıl meselesi Platon'un ruh görüşünü eleştirmektir. Diogenes Platon'un fiili durumla uzlaşan tavrından rahatsız olmakta, onu gelenekçilikle itham etmektedir; yamyamlığa karşı halihazırda tavrı sorgulamak için de kural, tabu ve yerleşik alışkanlıklara karşı yönelttiği eleştirilerinde oldukça radikalleşmektedir. Zenon ve Khyrisippos ise yamyamlığı –ve ensesti– “doğru akla” sahip bilge kişi için caiz olan eylemlere örnek diye göstererek istisnasız bir şekilde uygulanmayı talep eden ahlâki yasakları bu aşırı radikal örneklerle

⁴ Plato, *Politeia*, LOEB Classical Library, çev. Paul Shorey, Harvard Üniversitesi Yayınları, Cambridge, 1999, 571c-572b.

test etmek gerektiğini söylemişlerdir.⁵ Oldukça radikal olan bu ifade çoğunlukla yamyamlık savunusu gibi okunmuş olsa da, bu eylemler –Diogenes Laertios’un dikkat çektiği gibi– her zaman değil “özel koşulların baskısı altında”, herkes tarafından değil “bilge kişiler” için yapılabilir eylemlerdir. Eylem ile ruh arasında bir ayırım olmadığını düşünen Stoacılar’a göre bilgenin her eylemi doğru ve adildir. Bu durumda, aslen “doğaya uygun olmayan” yamyamlık, bilgenin ruh durumu sayesinde doğaya uygun kılınmış olmaktadır.⁶ Sözüünü ettiğimiz bu düşünürler arasında en radikal olanıysa, yamyamlığı doğaya uygun olduğu için savunan Diogenes’tir.

Sözün özü, Kynikler yamyamlığı doğayla (yamyamlığın doğaya uygun olduğunu söyleyerek), Stoacılar ahlâkla (yamyamlığı doğru gerekçeyle doğru kişi tarafından yapılabilir bir eylem diye belirleyerek) temellendirmiş, böylelikle meseleyi teorik yoldan çözümlenmeye çalışan Platon’dan da farklılaşmışlardır.⁷

⁵ Brian S. Hook, “Oidipous and Thyestes among the Philosophers: Incest and Cannibalism in Plato, Diogenes, and Zeno”, *Classical Philology*, cilt 100, sayı 1, Chicago Üniversitesi Yayınları, Ocak 2005, s. 17-40: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/431428>

⁶ Hook, *a.g.e.*

⁷ Julia Annas Platon’da ortaya çıkmış olan bu teorik çözümü Euripides’in *Medeia* tragedyasından yola çıkarak tartışma konusu yapar; Annas için felsefe tarihinin en önemli, en zorlu sorunlarından birisidir bu. Hikâyeye göre Kolkhis kralı Aietes’in kızı Medeia, Yunan İason’a gönlünü kaptırmıştır; İason onun yardımıyla kralı alt etmiş, ailesine ve ülkesine ihanet eden Medeia da İason’la gitmiş, ona iki oğul vermiştir. Ne var ki İason memleketinde Korithos kralının kızıyla evlenmek isteğiyle Medeia’yı terk edince, o da İason’u cezalandırmak için oğullarını öldürmüştür. Soru şudur: Ruhumuzda biri akıl diğeri tutkular olmak üzere iki farklı hareket ettirici mi vardır, yoksa hareketin kaynağı hep tek midir? Oidipous ile Thyestes’i yeterince rasyonel davranamayışları yüzünden tutkularıyla yol alan zayıf karakterler olarak belirleyen Platon’a göre ilki doğrudur. Ne var ki çocuklarını gördüğünde yumuşayan kalbine engel olmak için onları yanından uzaklaştıran Medeia’nın şu sözleri bu belirlemeyi krize sokmaktadır: “Birazdan yapacağım